

ПРЕРОДБАТА И МАКЕДОНСКОТО ЈАЗИЧНО ПРАШАЊЕ

д-р Валентина Миронска-Христовска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Институт за македонска литература, Скопје

Клучни зборови: македонски јазик, преродба, учебникари, асимилација, образование.

Key words: Macedonian language, revival, assimilation, textbooks writers, education.

Културната и националната преродба во XIX век се најзначајните сегменти на македонската културно-историска традиција. Тоа е периодот кога било актуелизирано македонското прашање, кое било зародено со укинувањето на Охридската архиепископија во 1767 година. Во Османлиската империја религиската припадност на еден народ му ја давала неговата идентификациона карта, а по укинувањето на Архиепископијата, во богослужбите и во образованието бил воведен грчкиот јазик со што било овозможено да започне негирањето на македонскиот јазик, а со тоа и националната припадност на македонскиот народ и неговиот идентитет. Затоа додека другите народите имале можност да ги формираат своите држави и да го етаблираат својот национален идентитет, македонската преродба започнала во комплексни услови. Македонскиот народ се наоѓал под Османлиската власт, а за нејзината територија интерес пројавиле и големите сили, така што македонскиот народ водел борба за ослободување и стекнување автономија, се борел против туѓите пропаганди, за национално потврдување, за правото на легитимирање меѓу европските народи, за обнова на Охридската архиепископија, за самостоен литературен јазик. Подоцна, по признавањето на Српската и Бугарската црква започнала и поделбата на македонските епархии меѓу трите асимилаторски сили: Грција, Бугарија и Србија. Наспрема сето ова од македонска страна освен борбата за слобода започнала и борбата за одбрана на црквата, идентитетот и јазикот.

„Жагдај да гредет ко мене и пиет. Рече Исус Христос: кој е жеден, нека дојдит кај мене да го напијам. Која е водата Христосова, шчо е гаснит жедоста од људите? – Е светеното писание; а ние бедни само името го слушаме, оти викает светено писание, а шчо пишит во него, баре хабер немаме. Се пиет, а ние не разбираме; туку стојме како зргорени, јазик свој си имавме и го погазивме, сите народи си учат свој јазик, а само ние учиме јазик чужди и најм'чен. Децата пеет на училишче и не разбирает, затоа учеет без севда и слепи останвеет.

Беше потребно да имав глас огромен како грмеж за да викнам и од гласот мој да се занишеет темелите од црквата и кубето да се разделит, за да се распрчкаат гласот и да се чует насекаде“ (Тодоровски, 2003:251).

Ова се зборовите од „Слово на Русална среда“ со кои Прличев во 1867 г. ја водел борбата за обнова на Охридската архиепископија, со кои истовремено го прекорувал, го храбрел и му ја искажувал довербата на својот народ, бидејќи тој верувал во него кој опстојувал низ векови со својот јазик, обичаи и традиција.

Всушност, Прличев го продолжил она што го започнала првата генерација македонски преродбеници и просветители, најпрвин со објавените книги на македонски народен јазик како Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ¹, кои ја започнале културната преродба и развојот на македонската литература. Најевидентен пример за тоа е *Епитафот* на К. Пејчиновиќ кој е напишан на мајчин јазик и ги претставува „првите стихови дадени на еден современ македонски народен говор, што досега се познати...“ (Поленаковиќ, 2007:161). Кон нивната иницијатива се придружиле и Даскал Камче, Теодосиј Синаитски, Киријак Држилович кои направиле еден чекор понапред, отвориле печатници на македонска територија, со цел пробивот на мајчиниот јазик, на јазикот кој бил „кључ што отворует срдцето ваше: не кључ от злато или от сребро, но кључ от железо и чилик, што да се вии“, да бил посилен. Но пред оваа иницијатива - отворање печатница - излегле многу препреки: опожарувања и уништувања на печатниците, прогони на печатарите. Но борбата продолжила.

Паралелно на овие иницијативи започнало и отворање на училишта, чин кој има долговековна традицијата на територијата на Македонија, уште од формирањето на Охридската книжевна школа, преку манастирските, црковните, световно ќелијните, приватните ќелијни, општинските ќелијни, до појавата на световните народни училишта. Бележито е дека училишната традиција ги следела условите, односно таа се развилала во контекст на општествено, политичките и социјалните услови. Од модерните реформите во школството, од крајот на XVIII и почетокот на XIX век, биле зафатени и европските центри, во кои дотогаш училиштата, особено основните, биле под контрола на католичката црква, до времето на реформите на Марија Терезија.

За овие реформите во образованието кај нас пишувал Јосиф Ковачев. Тој во „Предговорот“ на својата книга *Школска педагогија или Методичко упатство за учителите и*

¹ За остварување на оваа цел Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ со финансиска помош од македонската граѓанска класа: еснафите и трговците ги објавиле своите книги во Будим и Солун во периодот од 1814 до 1840 година (1817, 1819, / 1816, 1835).

управителите на народните школи (1873) забележал дека откако било докажано големото значење на народните школи во работата на народниот развој и усовршување, во пообразуваните европски држави, а најмногу во Немско, за ништо друго не се размислувало ниту пак биле правени толкави напори, колку за тоа како да се зголемеле и подобреle народните училишни установи, во кои, исклучиво, народот се подготвувал за општествениот живот. Тој забележал дека преку градовите и селата, во најдлабоките пластови од општеството, во најоддалечените колиби проникнувало начелото на човечкото образование, проникнувале правила и нагледности, кои ја давале основата за човечкото достоинство и слобода. Во продолжени Ковачев бележи дека народот не жалел жртви за духовното подобрување, додека пастирите и учителите се натпреварувале помеѓу себе; па пастирите поучувале, утешувале, со лажливи свештенички солзи ја искажувале својата намера, а учителите обучувале на читање, сметање и мислење (*Български...*, 1983:333-334).

Во овој контекст повторно ќе ја нагласам разликата меѓу различниот тек на настаните во западните земји и кај нас, бидејќи кај нас црквата и народот заедно се борел за воведување на мајчиниот јазик во образованието. Против отворањето народни училишта биле асимилаторските политики, додека црковно-училишните општини го помагале отворањето на училиштата и нивното успешно работење. На еден начин ова го потврдува и продолжението од „Предговорот“ на Ковачев во кој истакнал: „Не може да се рече дека нашиот народ досега бил сиромашен од такви работници (мисли на учителите, м.з.) а уште помалку од такви установи: секоја паланка и речиси секое поголемо село не е без свое взаимно училиште, а сите поголеми градови, покрај едно или повеќе взаимни училишта, имаат и по едно главно. Само што: тие училишни установи важни за народот, како и плодородната ни земја, благодарение на неразумниот систем на обработување, не можеа да ги дадат оние плодови, кои би требало да ги придонесат“ (исто, 334).

Борбата за јазикот била обединувачкото ткиво меѓу народот и црквата, преку која тој ја покажувал својата желба за посебност и самобитност. Како приказ на ваквата состојбата ќе ни послужи забележаното од страна на Евтим Спространов во студијата во ракопис „По учебното дело на градот Охрид“ во кој има забележано дека и покрај тоа што по укинувањето на Охридската архиепископија, словенскиот јазик бил истиснат, а бил воведен грчкиот јазик, сепак не требало да се мисли дека словенскиот јазик бил истиснат од охридските цркви и училишта. Тој забележал дека од крајот на XVIII век, Грците тоа го правеле со клевети, но дека сепак не можеле да го искоренат крајно, зошто тој бил сочуван во многу цркви и манастири до самата преродба (Спространов, а.е. 976, л. 1). Во продолжение Спространов забележал дека од

крајот на XVIII век во Охрид имало општествени, а во почетокот на XIX век келијни училишта, при што направил компарација меѓу состојбата во селата и градовите. Притоа истакнал дека состојбата не била иста, бидејќи поповите во селата служеле и читале на словенски (исто, л.2). Во продолжение бележит е и податокот дека во Струга многу краток период се служело на грчки, само околу 50-та година. Ваквата состојба се потврдува и од страна на Шапкарев кој во описот за Политичката, црковната и учебната состојба на Струга, тој забележал дека пред целиот тековен век не се помни време, да немало училиште во Струга и дека народниот јазик во струшките цркви и училишта многу подоцна бил заменет со грчкиот отколку во охридските. Во продолжение забележал дека народниот јазик бил воведен во 1857 година. „Когато през 1856-1860 година учителствувах тамо, старите свештеници казваха ми, че техните родители или деди свештеници, на млади години служили в ц’рkvата по славенски, сир. Нешто преди 70 години от тога, а гр’цки не знаеле...“ (Шапкарев, 1984:249).

Всушност 50-те години се години кога била распламтена борбата против грчкиот јазик кој се употребувал во богослужбите и во училиштата. Како што е познато во тој период, Кукуш бил во знакот на оваа борба, а иницијативата од кукушани била брзо прифатена и од охридските првенци, кои ја започнале жестоката борбата против грчкиот јазик. Започнало помасовно отворање на училишта на мајчин јазик.² Со тоа било овозможено и воведување на световни предмети. За тоа кои предмети се изучувале на пример во Охрид дознаваме од студијата „По учебното дело во Охрид“ од Спространов, во која опширно не информира и за учителскиот кадар. Според забележаното, во Охрид, во првата половина од XIX век, во училиштата се предавало: грчки, латински, француски, италијански, филозофија, географија, математика, аритметика (практична и теоретска) и класичните грчки писатели (исто, л.6). Покрај низата учителски имиња, Спространов дава податоци за учителувањето на Димитар Миладинов, Андроник Јосифчев и Димитар Узунов за кого истакнал дека бил најзасужен за отворањето на читалиштето во Охрид, кое ги објавило букварите составени од Димитар Узунов и Димитар Македонски, како и книшката *Наравоучение* на Димитар Македонски (исто, л.8).

Учителите биле главните подвижници, пропагатори, иницијатори на културната преродба. Многу од нив не била само учители туку и поети, публицисти, учебникари, патописци, собирачи на народното богатство, втемелувачи на современите текови. Нивните заложби не само што го сочувале македонскиот јазик туку тие и го збогатувале и го развивале.

² Првото општинско народно училиште било отворено во 1836/37 година од страна на монахот Павел Харвет во Скопје, во кое се предавало на мајчиниот јазик, а кое по карактер било црковно училиште (Кантарџиев, 1985:52). Првото народно училиште било отворено во Велес во маалото Прџорек, барем од досегашните сознaji.

Во контекст на темава и покрај тоа што учебникарите се опширно проследени во македонската наука, при што неизбежно е да ги споменам Б. Конески, Т. Стаматоски, Х. Поленаковиќ, Б. Ристовски, Г. Тодоровски и други, неодминливо е да истакнеме уште некои нивни заложби. За Партенија Зографски, втемелувачот на учебникарската дејност во Македонија, просветата била најзначајна бидејќи под неа тој подразбирал отворање училишта, објавување на учебници, весници и списанија. За тоа, сведоштво наоѓаме во Предговорот на Партенија кон „Преводот на Климентовото житие“ од Теофилакт, кое е објавено во првиот број на „Бугарски Книжици“, част I, 1 јануари 1858, книшка 1. Тој на самиот почеток на текстот ја искажал благодарноста за појавата на ова списание и ја истакнал користа од науките и нивното благотворно влијание на човечките умствени сили, бележејќи дека еден народ е многу несреќен кога не му се достапни науките и образованието (*Български...*, 1983:190). Главното начело на Партенија било: „Учи напред книга на својот јазик, после, ако имаш време, учи и на други јазици“.

Поведена од ова негово начело, затоа и направив едно навраќање на овие наши преродбеници, бидејќи во денешново време ова начело е поставено обратно „Учете деца на странски јазици, а македонскиот, мајчиниот јазик ако имате време“. Младите поттикнати од желбата да заминат од Македонија воопшто не водат грижа за мајчиниот јазик, па како што и неколку пати сум истакнала тие зборуваат како да живееле со години надвор од Македонија, а во медиумите одат натписи со две азбуки кирилична и латинична. Да не говорам за старите генерации кои не учеле англиски јазик па половината од тие пораки не ги разбираат (селфи, бекстејџот итн.). А токму борбата за македонскиот јазикот бил двигателот на нашата културна опстојба, од која произлегла и националната преродба.

За тоа сведочат Прличевите зборови од „Словото на Светитите Кирил и Методија“ во кое ја оплакувал мајка Македонија која откако ги донела на свет Александар и Кирил и Методиј била многу изнемоштена, но истовремено ја искажал вербата дека била силна и моќна да произведе „свездоподобни младинци“, уште многу Кириловци и Методиевци, светлината на нашите училишта, благолепие на нашите цркви, столбови на нашата вера, кои „ќе го прославуваат Македонското име. Амин!“ (Тодоровки, 2003:270-271). Во *Автобиографијата* забележал дека од 1861 г. заедно со Јаким Сапунџиев го почнале народниот подвиг, кој првенствено бил глум, но веќе во писмо до Робевци од 11 мај 1867 г., Прличев забележал дека го разбудил народот и го поправил патот на народниот јазик откако добил значителна помош од Н. Точков, кој бил подготвен да издржува и едно женско училиште во Охрид (Тушевски, 1994:216). Значањето од образование на мајчин јазик, напредокот на мислата, потребата за

образование на женски деца Прличев ги истакнал во „Чувај се себеси“, говор од годишниот испит одржан на 12 јуни 1866 г.: „За тоа сфите милети се учат мајкин јазик, и момичките и учат појке од децата, зашто тие ќе се сторат мајки, та така можеет куќа да кивернисеет, деца да гледеет и да и тербиетлејсеет“ (Тодоровски, 2002:237). И во „Слово за младите“ Прличев забележал: „Колку е мило да го гледа човек напредокот на младите, / особено на женскиот пол!“ / „историјата докажа дека многу воспитани жени беа од полза не само за својата татковина, туку и за целото човештво“ (Прличев, 1993:33). Во „Мечта на еден страец“ од 1883 г., Прличев го нагласил себенаоѓањето преку спокојството и напредокот на неговите ученици; „Јас го сакам секое чкртање со перо на многустрадните Македонци, имено поради тоа што во нивното наречие наоѓам многу првобитни форми“, како и желбата да го види монументот на неговите учители браќата Миладиновци (исто, 227-228).

А токму браќата Миладиновци се тие кои го направија вонредниот напор да го обелоденат македонскиот збор, ја афирмираа македонската народна песна, ги удрија темелите на современата поезија и започнаа да ги школуваат младите на мајчиниот јазик. Димитар Миладинов бил еден од првите кои на своите ученици им се обраќал со „Љубезни чеда! Јас ве учам на туј јазик, но неправедно е тоа учење. Едвај ќе се најде друг народ подолен и понизок од нашиот! На друго место никаде не се добива првото образование на туј јазик, туку се учи на својот мајчин и татков. Ќе дојде време и блиску е, кога и ние ќе започнеме да учиме на својот мајчин јазик“ (Спространовъ, 1896, л.1).

Од ден на ден јазичното прашање станувало се поактуелно. Следувало објавување на: учебници, граматика, речници, лични творби, зборници со народни умотворби, весници и списанија како и изведби на театарски претстави. Потребата од македонски учебници била пред сè бидејќи како што забележал Никола Поп Филипov во 1868 г.: „Мнозина од нашите сограѓани-Македонци, исфрлувајќи го елинскиот јазик од црквите во богослужбата го заменија со црковнословенскиот, од кој малку се ползуваа или подобро да речеме ич не се ползуваа: зашто толку го разбираат него колку елинскиот ... Учебниците што се преведувале на бугарски, наречен балкански јазик, досега малку ни беа поразбирливи нам, на Македонците, од оние на црковнословенскиот јазик: затоа и полза сосема мала имаме придобиено од нив (Сведоштва, 2010:21-22).

Ќе го истакнеме и мислењето на учителот и учебникарот Венијамин Мачуковски кој во 1872 г. истакнал дека изучувањето на бугарската граматика во македонските училишта бил најтежок предмет за учениците и најбестолковен, бидејќи граматичките форми не

соодветствувале на македонското наречје. Затоа тој се зафатил „нашето наречје да го подведам по граматички форми и правила“ (Ристовски, 1989:178).

Македонските преродбеници не се зафатиле само со пишување учебници, туку и со пишување граматика и речници. Речниците составени од три или четири јазика најдобро ја покажувале јазичната различност и македонската посебност. Во оваа насока голем придонес дал Ѓ. Пулевски кој во *Речникот од три јазика с. Македонски, арбански и турски*, књига II, државна штампарија Таб Олупмиш, Београд, 1875, с. 40, истакнал дека славјанскиот јазик имал пет разлики руски, хрватски, бошњачки, бугарски и македонски, при што нагласил дека од една страна најблиски се рускиот и бугарскиот, а од друга хрватскиот, бошњачкиот и македонскиот. „А македонскиот јазик, кога је близу со бошњачкиот зашто се именувајед с. македонски, дека с. македонскиот јазик је најсроден со црквено славјанските књиги, и тоа је старославјански“ (Пулевски, 1974:33).

Во контекст на темава би сакала да се навратам и на Кузман Шапкарев, при што поводот е објавениот за првпат негов речник во 2001 година, *Материјал за бугарски речник*, во кој се систематизирани зборови од Македонија и тоа повеќе од охридскиот говор. Овој речник ќе претставува вистински предизвик за лингвистите, а за нас книжевните историчари претставува само уште една потврда за заложбите што ги правеле македонските преродбеници. Ракописот *Материјал за бугарски речник* се чува во Научниот архив на БАН, кој е составен од три дела: „Општи бугарски зборови“ - 487 листови; „Бугарски географски имиња на разни месности во Македонија“ – 65 листови; „Туѓи зборови, употребувани во бугарскиот јазик“ – 63 листови. Временскиот период кога бил материјалот подготвен не е назначен, но од приложениот материјал т.е. преписката се согледува дека Шапкарев подолго време барал начин да го објави материјалот, а во 1891 г. за него информирал и во Предговорот кон „Зборникот од народни умотворби“, бележејќи дека првиот дел од речникот опфаќа „повеќе од 2000 македонскобугарски зборови кои во другите делови на општата ни татковина, Бугарија, или никако не се во употреба од сонародниците ни, Бугари, или ретко, или пак имаат сосема друго значење од тоа во Македонија“ (исто, XII). Шапкарев не успеал речникот да го објави. Во 1905 г. проф. Бено (Бенџо) Цонев истакнал дека требало да се откупи само речникот: „Треба тој речник да се прегледа: на пр. има многу оригинални етимологии, чудни толкувања на зборови и пр. Тоа сето треба да биде внимателно прецедено, проверено и потоа да се даде на печат“ (исто, XXXII-XXXIII). Материјалот и во изданието од 2001 г. „не е отпечатен како огледало на оригиналот“, известуваат подготвачите на делото бидејќи некои графички знаци што биле

употребувани во 19 век повеќе не се употребувале во бугарскиот правопис, па тоа е наведено како причина за да не се оддалечел, отуѓел речникот од читателот.?!

Инаку што се однесува до самиот речник, како што е забележано и од страна на издавачот Шапкарев во речникот не ја вклучил буквата Ы. Всушност во речникот се вклучени односно се застапени буквите по следниов ред: А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, З, И, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Ю и Я. Во него преовладуваат дијалектни зборови од Охридско и Струга, а бројот на лексичките единици карактеристични за говорите во Прилеп, Кукуш, Велес, Гевгелија, Дебарско, Штип и други места е помал. Од страна на Весна Кювлиева-Мишайкова, авторка на воведната студија во изданието следуваат оценките дека: зборот е претставен како единство од формата и содржината т.е. се разоткрива неговото граматичко значење како дел од зборот и лексичкото значење, а каде што било возможно се стремел да ја открие формата, мотивацијата на зборот; дека етнографското доминира над лексикографијата, како на пример за зборот залеќ – ловење на крапови со ости во Струга; дека авторот се стремел кон пократки и стегнати дефиниции во рамките на една реченица или кон синонимно толкување, на пр. мразулка, същ. ж. = малка частичка од мраз (лед); дека бил вешт во разоткривањето на многузначноста на речниковите единици, дека умее да ги разграничи одделните значења на зборовите и да ги подреди како хиерархична структура; уточнувал при какви случаи се употребувале дадените зборови; дал белешки кон зборовите употребувани од малите деца итн. (исто, XIV-XVI). Речникот кој е оценет и како дифиренцијален дијалектен речник, може да кажеме дека треба да претставува предизвик и за дијалектолозите, етнографите, лексикографите.

За нас литературните историчари речникот претставува само уште една потврда дека Шапкарев работел на македонска територија, врз македонскиот јазик, за македонската преродба. Факт е дека од неговата работа произлегува и еден момент на кој се повикува бугарската наука, а тоа е идејата за формирање заеднички јазик меѓу македонскиот и бугарскиот јазик. Но од друга страна согледувајќи ги состојбите, факт е дека оваа идеја произлегла во период кога и Македонија и Бугарија сеуште не биле ослободени. Факт е дека во тоа време македонските преродбеници биле свртени кон словенофилството со надеж дека словенската братската помош ќе им помогнала во борбата за ослободување и против елинизацијата. Факт е дека под идејата за панславизам, односно илиризам, односно јужнославизам, српските и хрватските интелектуалци во 1850 г. во Виена потпишале договорот за заеднички српско-хрватски литературен јазик, па како последица на ваквата состојба и кај македонските и бугарските преродбеници била појавена идејата за заеднички литературен јазик

меѓу македонскиот и бугарскиот. Меѓу поддржувачите на оваа идеја, поведени и од сознанието за припадноста на двата јазика на иста група, биле Кузман Шапкарев и Партенија Зографски кој во статијата „Прв дел на граматиката за членовите“ објавена во две продолженија во „Цариградски весник“ во февруари 1857 г., бр. 315–316 и втората во сп. „Бугарски книжици“ I, 1, 1858, под наслов „Мисли за бугарскиот јазик“ се обидел теоретски да го постави прашањето каков треба да биде писмениот јазик во Македонија. П. Зографски ја повел иницијатива за составување народна граматика и речник, и ја истакнал идејата: „за да можат да се состават еден општ писмен јазик прво е потребно да излезат на јаве сите месни наречја и идиотизми на јазикот ни, преку кои општиот јазик ќе се зида. Додека не се направи тоа никој нема право да седи и да реди општ писмен јазик“. Понатаму, Партенија наведува дека славистите не го познавале македонското наречје, немале за него никакво основно познавање, дека во писмена форма бил афирмиран бугарскиот јазик за сметка на македонското наречје, па поради тоа „мие имаме намера да составиме на него граматика во паралела со другото“. Тој нагласил дека македонското наречје не треба и не може да биде исклучено од општиот писмен јазик, поради тоа што е полнозвучно, посторојно, а во многу работи и пополено и побогато, нагласувајќи го југозападниот дел од Македонија. Во продолжение ги истакнал разликата меѓу двата јазика, четиринаесет, како за акцентот, за консонатот х, за тоа дека во македонскиот јазик има глаголски прилог итн. (*Български...*, 1983:35-42). Всушност под заеднички јазик тој подразбирал компромис на „братски и христијански јазик“, при што истакнал дека не се согласува Македонците да примат јазик далечен од нивниот народен јазик.

Концептот за создавање заеднички литературен јазик не бил прифатен од двете страни. Македонските учебникари настојувале во тој јазик во поголем дел да бил застапен македонскиот, со што не се согласувала бугарската страна, бидејќи таа сакала да изврши доминација врз македонскиот јазик. Бугарија не успеала во тоа и покрај нејзините пропаганди и покрај нејзините силни сојузници Русија, која по 60-те години кога бугарската политика ја отфрлила Цариградската патријаршија и склучила договор за унија со Римокатоличката црква, а во на име на јужнославизмот за свој сојузник ја добила и Хрватска и помошта од Ј. Ј. Штросмер за нејзината културна и национална преродба, ја формирала Бугарската егзархија. Македонија немала сојузник ниту на едната ниту на другата страна. Поради тоа македонските преродбеници со огромни напори го чувале својот јазик и ја истакнувале посебноста.

Во еден период од својата дејност како што беше истакнато и Шапкарев го застапувал гледиштето дека било потребно да се создаде еден општ јазик меѓу тракиското, мизиското, бугарското и македонското наречје. Во в. „Македонија“ од 1870 г., бр. 61, Шапкарев истакнал

дека бугарскиот народ за да образува и обработи нов јазик и да го претстави богат, треба да не се ограничува само на едно наречје, на пример на тракиското или мизиското или македонското туку да ги земе „пред очи сите наречја и поднаречја, та од секое од нив да се извади само толку материјал, колку што може да биде слично со јазикот ни, а другото да се изостави“ (Шапкарев, 2001: X-XI). Воедно ќе го надоврзам и неговото мислење истакнато во обраќањето до читателите во неговата *Голема бугарска читанка* од 1868 г. во која забележал дека неизбежна била потребата од основни учебни книги за македонските училишта, бидејќи младите биле сеуште кривки, па не можеле да примаат потврда и подалечна храна, освен најблиското млекото на природната и домашна доилка (*Български...*, 1983:224), поради што се определил да напише неколку учебници. Во продолжение на текстот тој им се обратил на составувачите и преведувачите на книгите да отстапат и да направат нешто за атер на Македонските браќа, во наречјето да стават малку солца Македонска, за да, Кириловите и Климентовите потомци се сретнат со помалку мака во изучувањето на мајчиниот јазик. Истовремено тој сметал дека тоа ќе овозможело и зближување и соединување на двете главни бугарски наречја – Горно-бугарското и Македонското во еден општ Бугарски писмен јазик (исто, 226).

Освен на пишан план Шапкарев бил директен учесник и во покренување на разни иницијативи за заштита на македонскиот јазик. За одбележување е иницијативата, која не била поддржана од Бугарското книжевно друштво. Тој предложил две можности; едната била да се испрателе учени, искусни и достојни луѓе за делото во Македонија, кои би ги проучиле и опишале месните говори и би ги откриле нивните драгоцености, а другата која ја сметал и за уште поуспешна, да се нашле такви мажи од самите места, да се натовареле со таа должност, па после тоа да се пристапело кон средување на јазикот. Следува оценката дека: „Таа мисла на К. Шапкарев ја разоткрива до извесен степен романтичната претстава за изградбата на книжевниот бугарски јазик со рамноправното учество на сите наречја“ (исто, XI). А дека неговата идеја не одела во корист на бугарската асимилаторска политика во 19 век потврдува и наведениот одговор на Марин Дринов: „Таква неприродна монтажа на писмен јазик е невозможна и недостижна и не се слушнало дека се случило некаде. Друштвото го отфрла и избира друг пат за изготвувањето на писмениот ни јазик, пат најприроден и непосреден“ (исто, XI).

Шапкарев на крајот од предговорот на *Голема бугарска читанка* од 1868 г. истакнал дека некое време се трудел да издаде на свет едно мало собрано дело од Македонски зборови под наслов *Краток речник* поделен на три дела. 1-та содржина Македонска, преведена на Горно-Бугарски, 2-та Горно-Бугарски – на Македонски, и 3-та Странски, кои се сретнувале во

Бугарското писмено наречје. Исто така бележит е повикот на Шапкарев до учителите кои откако ќе ги виделе неговите книги, доколу имале забелешки да ги објавеле во народните весници, и тоа особено ако станувало збор за некои грешки или во наречјата, за да можеле да се преработат и поправат, и со тоа „не само што ќе помогнете и добросторите за невината Македонска младеж, туку и вечно ќе задолжите.

Во Македонија 15-ти Коложече 1868. Вашиот сомаченик.“ (*Български...*, 1983:226-227).

Дека Шапкарев максимално водел грижа за македонскиот јазик, а со тоа и за македонската преродба се согледува и од писмото објавено во в. „Право“ од 30 ноември 1870 г. насловено „Писмо пријателско“ од страна на ресенски учител кој известил дека ресенските граѓани му ги вратиле на Хр. Г. Данов испратените книги од Велес преку Лазар П. Х. Стојанов по посетата на К. Шапкарев кој реагирал против нивната употреба и продажба во македонските училишта бидејќи биле на бугарско наречје, „ами да земеме од неговите книшки, зашто биле (на) македонско наречје“. Се противеле но Шапкарев отишол кај старешините на градот, кои го прифатиле неговото барање (*Документи*, 1981:208).

Кузман Шапкарев грижа водел и за начинот на кој биле запишувани односно печатени песните. Тој се согледува и од извонредната јазична анализа на песната „Вдовдица“ од Рајко Жинзифов која е објавена во Читалиште, г. II, 1871 декември 30, кн. 7, стр. 315-320. Ни дава повод за други размисли. Шапкарев направила детална анализа на употребени зборови во песната односно посочил зборови (триесетина) кои не се точно употребени како на пример: за „дек“, тој забележал дека во нашите страни, особено во Струга и Охрид никогаш не се употребува туку дека се вели „к’де“, кое од брзина се слуша „к’ј“; за „Дрин“ треба „Дрим“; за „д’лбок“ треба „глобок“; за „ниви“ треба „нивје“; за „сички“ треба „вси“; за „думам“ треба „се умам“ или „мислја“; за „това“ треба „то’а“ итн. (Шапкарев, 1984:262-264). Овој пример на Шапкаревата анализа ме наведе на размисла дека од една страна понекогаш неправилностите можеби произлегувале од самите автори, во зависност од кој крај потекнувале, но и за другата страна односно за предизвици пред кои биле македонските преродбеници. Тие не само што едвај наоѓале можност да ги печатат своите дела, туку и кога имале можност нивните дела се наоѓале во рацете на редакторите кои имале можност да интервенираат во нивните текстови, да отфрлаат нешто од материјалот или да дополнуваат нешто што било споротивно од она за што се застапувале македонистите.

Па токму поради низата предизвици, поради борбата која воделе македонските преродбеници за да го сочуваат македонскиот јазик имав потреба од едно навраќање кон

нивното дело. Посебно оваа потреба ја чувствувам во денешново живеење, во моментов кога живееме во времето на глобализацијата, во светот без граници, кога демократијата и рамноправноста се главните начела на нашето живеење, од една страна, а всушност со светот владее економијата на моќните сили и притоа се бришат културните наследства. А во тој свет, од нас зависи дали ќе го сочуваме нашето културно наследство, нашиот јазик, јазикот кој не дозволи да биде победен од туѓите пропаганди и посегнувања, јазикот кој го опеа македонскиот бит, јазикот на кој е напишана македонската историја.

Литература:

Български възрожденски книжовници от Македония. 1983. София: БАН.

Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, том први. 1981. Скопје: „Универзитет Кирил и Методиј“.

Зографски, Партений. 1858. „Мисли за болгарскии-отъ языкъ“, *Български Книжици*, чясть I, кн. 1, Јаннуариа.

Кандиларовъ, Ст. Георги. 1930. *Българскиту гимназии и основни училища въ Солунъ* (по случай на 50-годишнината на солунскиту български гимназии), София: печатница П. Глушковъ.

Конески, Блаже. 1949. *Македонските учебници од 19 век*. Скопје.

Миронска-Христовска, Валентина. 2005. *Просветителството во Македонија*, Скопје: ИМЛ.

Миронска-Христовска, Валентина. 2007. *Македонската преродба*, Скопје: ИМЛ.

Пејчиновиќ, Кирил. 1974. *Собрани текстови*, приредил Блаже Конески, Скопје: Македонска книга.

Поленаковиќ, Харалампие. 2007. *Избрани дела*, 3, Скопје: Култура.

Прличев, Григор. 1959. *Одбрани старници*, приредил Тодор Димитровски, Скопје:

Прличев, Григор. 1993. *Водач ме праќа татковината*, избор, поговор и коментар Наум Целакоски, Скопје: Матица македонска.

Пулевски, Ѓорѓија. 1974. *Одбрани страници*, избор, редакција Блаже Ристовски, Скопје.

Ристовски, Блаже. 1989. *Портрети и процеси*, 1, Скопје: Култура.

Сведоштва за македонскиот идентитет (XVIII-XX век). 2010. Скопје: ИНИ

Спространовъ, Евтим. „По учебното дуло на град Охридъ“, БАН, а.е., л.8.

Спространовъ, Евтим. 1896. „По възражданъето въ градъ Охридъ“, *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина*, кн. XIII, София.

Стаматоски, Трајко. 1986. *Борба за македонскиот литературен јазик*, Скопје: Култура.

- Стаматоски, Трајко. 2001. Во одбрана на македонскиот литературен јазик, Скопје: Култура.
- Тодоровски, Гане. 2002. *Книга за Прличев*, Скопје: Штрк.
- Тушевски, Ванчо. 1994. „Статија на грчки јазик за Женското училиште во Охрид“, посебен отпечаток, Скопје: МАНУ.
- Шапкарев, Кузман. 2001. *Градиво за български речник*, редактор на изданието проф. д.ф.н. Владко Мурдаров, предговор Васна Кювлиева-Мишайкова, АУРА.
- Шапкарев, Кузман. 1984. *Избор*, приредил Томислав Тодоровски, Скопје: Мисла.

THE MACEDONIAN ENLIGHTENMENT PERIOD AND THE LANGUAGE ISSUE

Valentina Mironska-Hristovska

Summary

After the abolition of the Ohrid Archbishopric (1767), the Greek assimilationist political practices towards the Macedonian people commenced. At the same time, the origins of the Macedonian cultural enlightenment began to take hold, their basis being educational opportunities and printed works in the mother tongue (i.e. Macedonian language). The struggle against the assimilationist practices thus coincided with the struggle to introduce Macedonian (as the mother tongue) in church services and school practices. The efforts by the Macedonian reformers of the time, focused predominately on the affirmation of the Macedonian language through the publication of books, textbooks, dictionaries, newspapers, etc., were in fact efforts made to fend off foreign propaganda, namely Greek, Serbian, and Bulgarian political strategies whose common goal was the partition of Macedonia and their rule over the divided territories. Henceforth, the birth of a cultural renaissance that focused on the safekeeping, enriching, and developing of the Macedonian language.